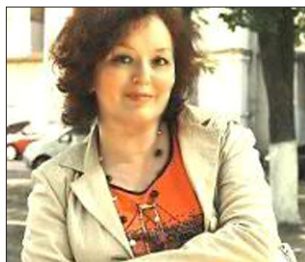

УДК: 1:316.334.56]:141.32(043.3)

Марина ПРЕПОТЕНСЬКА**УРБАНІСТИКА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ. МЕНТАЛЬНІ МАПИ МІСТА**

У сучасній системі освіти з'являється усе більше міждисциплінарних навчальних предметів, які сполучають в собі теорію і практику. Однією з плідних сфер у цьому сенсі є урбаністика, у процесі засвоєння якої студенти мають змогу аналізувати ретроспективний зріз теорії міста, а також безпосередньо вивчати сучасний мегаполіс, в якому вони мешкають. У якості аналітичного етапу навчання важливо навчити використовувати компаративістський метод для співставлення двох крайнощів у працях класиків урбаністики: ідеалізації міста та його демонізації. У результаті студенти напрацьовують збалансований погляд на міські проблеми та придатні здійснювати об'єктивний міський моніторинг. Ефективним засобом вивчення й водночас засвоєння міського простору виступає складання ментальних карт. При цьому молодіжне картування міста презентує низку особливостей: увагу до комунікативних кластерів (тусовок), до екзистенціальних асоціацій, використання солярних символів й при цьому – ігнорування персоніфікованих локацій. Отримані дані допомагають усвідомити специфіку сучасного вживання людей у міський простір та водночас представляють перспективний матеріал для міського (ре) брендингу.

Ключові слова: урбаністика, мегаполіс, ментальна карта, ситуаціонізм, солярний принцип, *Genius loci*.

Вища освіта покликана не тільки надавати інформацію з певних галузей знань, виховувати навички дослідницької праці та комунікації, а й спонукати до безпосередньої творчості. Великою помилкою є стереотипний погляд на процес навчання як на таку собі чернетку, полігон підготовки до справжнього життя. Неповторність і захват моменту, усвідомлення себе «тут і зараз» – найбільш доречні ідеї для насичення освітнього процесу креативністю та спонтанного набуття досвіду. Великі перспективи для реалізації творчих інтенцій молоді надає сфера урбаністики, яка усе частіше запроваджується у навчальні програми через курси і спецкурси: «філософія міста», «соціологія міста», «семіотика простору», «антропологія міста», «урбанологія» тощо. Аналізуючи потенціал наукових дисциплін про місто, є сенс використовувати загальне поняття урбаністики як сукупності знань щодо міського середовища і специфіки життя міської людини *Homo Urbanus*.

Аналітичний дискурс у вивченні проблематики міста співіснує із практикою вживання у місто. Враховуючи, що брендові університети України здебільшого розташовані у мегаполісах, важливим фактором є те, що велика частка студентів – приїжджі, які вимушені пристосовуватися до незвичних умов помешкання, нового міста, його атмосфери, інфраструктури, темпоритму. У зв'язку з цим актуалізується практичний вимір вивчення мегаполісу – зонування міського простору і складання ментальних мап.

Мета і методологія дослідження. Визначимо, як цей процес може бути вписаний у навчальний контент та як він допомагає соціокультурній адаптації людини до великого міста. Ефективні методологічні ключі дослідження дають філософсько-антропологічний та екзистенціальний підходи у соціально-філософському контексті. Адже людина, засвоюючи місто, виявляє певні ціннісні домінанти свого існування у пошуку життєвого сенсу, в особистісному тілесно-духовному розвитку, у соціалізації та комунікації.

Виклики мегаполісу. Ретроспективний погляд на формування урбаністичної освіти виявляє парадокс: процес урбанізації супроводжує усю історію людства, а науково-теоретичне осягнення цього розгортається тільки у ХХ ст. Вочевидь увага вчених парадигмально концентрується навколо великих міст разом із критичним нарощуванням кризових явищ: екологічних, економічних, соціально-політичних, мультикультурних викликів. Так, реальну загрозу життю мешканців становить рівень забрудненості міст і надмірна автомобілізація, яка отруює повітря та викликає стани психологічного напруження через проблеми з трафіком; саме у великих містах різьче посилюється контраст бідності й багатства у сусідстві «палаців» і «халуп», а просторова сегрегація ділить місто на ворожі кластери. Окрім того, живучи у штучній природі міста, городяни потрапляють у повну залежність від життєзабезпечуючих технічних комунікацій. Збої у цих системах здатні призвести до колапсу міського життя. Також відзначимо, що велике місто – великий ринок, де культ споживання перетворюється у гігантський сенсорний пресинг по відношенню до кожного потенційного покупця, користувача товарів і послуг. Відомим парадоксом великого міста є самотність у натовпі – відчуття особистісної уніфікації, об'єктивації та непотрібності в оточенні маси незнайомих.

Необхідно відмітити наростаючі конфлікти між корінним населенням мегаполісів та мігрантами, які не хочуть чи не можуть інтегруватися у місцеву культуру та звичаї. Жахливим випробуванням для мешканців мегаполісів стають соціально-політичні катаклізми – терористичні атаки, революційні й військові дії на вулицях, що призводять у густо на-

селених місцях до неправомірних жертв. Отже, велике місто несе великі проблеми, проте залишається екзистенціальним магнітом для сотень тисяч шукачів кращої долі. Вочевидь мегаполіс являє собою і безмежну панораму реалізації людських здібностей, де потенційно існує «усе для усіх», а вольова особистість, маючи волю до життя і самоздійснення, здатна «завоювати» місто.

Названі проблеми потребують наукової рефлексії та невинного моніторингу й корекції з боку владних структур і громадянського суспільства. З другої половини ХХ ст. активно нарощуються урбаністичні дослідницькі об'єднання. Деякі з них являють собою автономні організації, зокрема: Project for Public Spaces (Нью-Йорк, США), School of Community and Regional Planning (SCARP), Міжнародна агенція Interarts (Барселона, Іспанія), Smart Forme (Canada, Vancouver), FGV (Brazil, Rio de Janeiro), Jaime Lerner Arquitetos Associados (Curitiba, Brazil), Центр прикладної урбаністики у Москві, Школа урбаністики **CANactions School for Urban Studies** в Україні, Центр досліджень міста фонду Г. Бюлля (Україна). Урбо-дослідження широко представлені в мережі Інтернет через інтерактивні платформи, віртуальну ієрархію світових мегаполісів, у сайтах і блогах, присвячених окремим містам. Проте «прабатьками» урбаністичних вишукувань є Чикагська соціологічна школа при Чикагському університеті та низка кафедр Сорбонни (Париж). На наш погляд, саме співіснування навчального та дослідницького процесів, теорії і практики в осягненні специфіки міського життя є найбільш вдалою формою урбо-студій.

Ретроспекція урбо-досліджень в урбаністичній освіті. Вагомим етапом першопочаткового знайомства студентів із контекстом міських проблем є аналіз першоджерел теорії міста, усвідомлення того, які надбання залишаються актуальними донині.

У структурі урбаністичної освіти необхідно звернутися до праць класиків соціології та філософії міста – М. Вебера, Г. Зіммеля, Е. Дюркгайма, Л. Мамфорда, М. Мосса та ін. В їхніх творах вперше відзначено особливий драматизм міського життя, його контрверзи. М. Вебер вивів сталі атрибути міста (храм, ринок, площа, військове укріплення), зробив типологію міст (міста виробників і споживачів, сільськогосподарські міста, політичні, економічні, гарнізонні), на великому історичному матеріалі показав розвиток міст у контексті міського права та співвідношень соціальних станів (Вебер, 1990: с. 5). Аналізуючи специфіку європейських міст, він звернувся до екзистенціальних мотивів, прояснюючи крилатий вираз «міське повітря несе свободу» та демонструючи, як соціальне розшарування призводить людей міста до вибору стратегій співіснування: ворожби або співробітництва (Вебер, 1990: с. 333).

Г. Зіммель розкрив вплив економіки та раціоналізації міського життя на зміни ціннісних орієнтацій людини, виникнення анонімної свободи, відчуження, руйнації соціальних зв'язків, поширення нервових розладів, визначив провідне протиріччя міського буття – між особистістю і суспільно-технічним змістом міської цивілізації. Ця теза здобула назву «рівняння Зіммеля»: «найглибші проблеми сучасного життя витікають з прагнень індивідуума зберегти свою самостійність та самотність попри вплив з боку суспільства, історичної традиції, зовнішньої культури й техніки життя» (Зіммель, 2002: с. 23–34). Людина великого міста вимушена вдосконалювати свій розсуд заради виживання у місті, її душевна організація, на думку вченого, має суто інтелектуальний характер на відміну від людини маленького міста, в якій переважає чуттєвість. Провідним чинником міської раціональності стають гроші, які потребують практичності і точності, підвищують «продажність речей». Речі знецінюються грошовим еквівалентом, а це призводить до знецінення усього об'єктивного світу і неминуче знецінює особистість та її оточення. У зв'язку з цим фіксуються такі риси міського образу життя, як байдужість, замкненість, взаємна відчуженість. При цьому вимушена соціальна дистанція людей складає зворотний бік особистісної свободи у місті (Зіммель, 2002).

Фундаментальні дослідження міста започатковано соціологами Чиказької школи (Л.Вірт, Л.Мамфорд, Д.Г.Мід, Р.Парк), ними обгрунтовано наявність у великих містах специфічного *урбаністичного способу життя* – провідного фактору цивілізації. Л.Вірт вивів такі константи цього: кількість населення, більша за мільйон, перевага суперництва над співробітництвом, поверховості – над глибиною спілкування, мобільності – над тісними зв'язками, байдужості – над співчуттям, і як наслідок – загальна безособистісність міста (Вірт, 2005). Відзначається загальний «шизоїдний характер міської особистості», пов'язаний з тим, що люди лише частково співвідносяться одне з одним й тому наче розщепляють власну особистість. Спілкування городян, за думкою Л. Вірта, переважно утилітарне й швидкоплинне, являє собою вимушений «захисний шар» у юрбі собі подібних. Л.Вірт помічає також, що «у великому місті відбувається знецінення родинних та дружніх зв'язків, падіння ролі дому як центру сімейного життя. Зазначається, що міста не «виробляють», а «споживають» людей. Це у свою чергу нарощує особистісну дезорганізацію, призводить до душевних травм, девіантної поведінки аж до суїцидів» (Вірт, 2005: с. 93–118).

Р.Парк тлумачив місто як полігон «біотичної боротьби» – змагання за простір, відстоював ідею єдності індивідуального буття людини та місця помешкання, їхній взаємовплив у зонах міста та природних ареалах,

вказував також, що драматичні переживання городян підсилюються маніпулятивним впливом ЗМІ великого міста та масовою літературою, яка продукує ілюзії безтурботного життя (Парк, 2002).

Е.Берджес, міркуючи про особливості міського простору, виділяв в них 5 концентричних зон: центральний діловий район, перероблену транзитну зону, зону будинків вільних робітників, зону покращеного комфорту та зону пересічного руху. Це – «специфічні міські мікросвіти, що начебто торкаються один одного, але ніколи не перетинаються, тому більшість мешканців мегаполісу приречені на відчуження від сукупного міста, виявляють поділ оточення на «своїх» і «чужих», відчувають перманентну тривогу» (Burgess, 1925: p. 47–62).

Французькі традиції наукового розгляду мегаполісу пов'язані перш за все з ім'ям Анрі Лефевра, який сприймав велике місто і життя в ньому як суцільне «виробництво простору», «спаталізацію» (від фр. spatialisaton – «просторуння»). Він вважав, що саме через «просторові практики» в антропогенних умовах міста люди осягають і творять своє середовище, реалізують «право на місто» (Лефевр, 2002: с. 27–29). Дослідник зазначає, що уява людей мегаполісу підкорюється хибним потребам, спродукованим комерціалізацією життя. У місті, «напханому товарами, грошима і машинами, відбувається псування живого простору. Головними факторами стають тільки функціональні: швидкість, охопленість, зручність» (Lefebvr, 1991: p. 113). Простір міста постає як тріада фізичного, соціального та ментального. Це, на наш погляд, співвідноситься з тілесним осягненням міста людиною через світ матеріальних об'єктів та з духовним – через комунікацію з оточенням, через інтелектуальне пізнання міського простору. А.Лефевр при тому не заперечує свідомого та повноцінного засвоєння людиною міста, він впевнений, що розвинута людина здатна олюднити міське середовище, зробити для себе природним його штучний характер (Лефевр, 2002).

Ед Соджа, представник Лос-Анджелеської школи теорії міста, простір мегаполісу сприймав як провідну детермінанту міського образу життя, що апелює до матеріалістичного слогану «середовище визначає свідомість». Ця думка доповнювалася твердженням про безпосередній вплив простору й на позасвідоме в людині. Продовжуючи розмисли А.Лефевра про «три простори», Е.Соджа затверджує *триалектику* простору, часу та соціального буття, називаючи сам простір «третім екзистенціальним виміром», де здійснюються головні переживання людини міста (Soja, 1999: p. 260–278). «Перший простір – фізичний і матеріальний простір практики, фізично та емпірично осягнений як процес, який можна виміряти та картографувати; другий простір – суб'єктивне, ментальне, ідеальне, що підлягає рефлексивному усвідомленню та символічній репрезента-

ції, сюди відносяться і ментальні карти, і утопії, і думки про простір; третій простір – той, що обживається, водночас реальний та уявний, актуальний і віртуальний, місце структурованого індивідуального і колективного досвіду та дії», – писав вчений (Soja, 1999: р. 271).

На противагу фіксації деструктивних рис міста в урбаністиці існує позитивний погляд на креативний потенціал мегаполісів, що необхідно показати студентам. Здавна письменники і філософи мріяли про ідеальні міста, створюючи літературні футуристичні утопії чи їхні подібності в матеріальному світі. Деякі сучасні дослідники також тяжіють скоріш до ідеалізації ідеї міста та безпосередньо мегаполісу, вбачаючи в ньому суто перспективний фактор розвитку цивілізації. П.Холл у своїй книзі «Світові міста» розкриває новий зміст мегаполісів – ставати продуктивним ядром концентрації різноманітних видів діяльності у сферах вищої освіти, медицини, юриспруденції, науки, культури та приваблювати спеціалістів високої кваліфікації. Кожне світове місто є грандіозним каталізатором споживання, творення і розповсюдження масової інформації, генерує інновації, сприяє креативності мешканців (Hall, 1996).

С.Сассен ввела поняття «глобальне місто» та описала його як складний, але неймовірно ефективний комунікативний організм, що надає перспективи всебічного комфорту, визначила найголовніші міста-суб'єкти світових процесів: «Нью-Йорк, Лондон, Токіо – ось де відбувається найголовніше» (Сассен, 2005: с. 267). Сучасні мегаполіси характеризуються нею як командні центри управління, контролю та перерозподілу світових фінансів, виробництва високоспеціалізованих послуг та інновацій (Sassen, 2006). Позитивні аспекти осягнення міста пов'язані також із концепцією зростання ролі креативного класу, який здатний творити місто на засадах етичних та естетичних цінностей (Ричард Флоріда, теорія креативного класу (Флоріда, 2005)), з розробкою проєкту креативного міста, де злагоджено діють влада і населення (Чарльз Лендрі, теорія креативного міста (Landry, 2000), з метафорою «людського вулика», який утворює екологічне та вітальне «інтегральне місто», (Мерелін Хемілтон, теорія інтегрального міста (Хемілтон, 2008)). Досить оптимістично дивився на велике місто Л. Мамфорд. У своєму дослідженні «Культура міст» він розглядає мегаполіс як концентрацію влади і культури суспільства, відзначає максимум різнобічності міста. Вчений наголошує на необхідності середовищної освіти (environmental education) та повсякденного навчання городян, вбачає у місті позитивну перспективу невинної передачі культурного надбання, активізацію творчості. Місто тлумачиться як основний агент зміни сучасної людини, «орган найповнішого вираження особистості», колиска людини нового типу (Mumford, 1938).

Українські мегаполіси тільки-но стають предметом докладної наукової рефлексії, хоча загальні міські дослідження в Україні набирають обертів, як і практика міських перетворень. Історичну складову розвитку українського міста та його специфічних соціокультурних, політичних й архітектурних аспектів розкрито у дослідженнях Т.Возняка, М.Карповця, В.Нікітіна, С.Шліпченко. Особливо важливо, на наш погляд, у розгляді української урбаністики враховувати радянський та пострадянський періоди урбанізації, виокремлювати специфічні вітчизняні риси життя великих міст (Препотенська, 2014). Це надає підстави для усвідомлення подальших зрушень у вітчизняному містобудуванні. Зрештою стає очевидним, що традиція міських досліджень історично розвивається у двох протилежних напрямках: демонізації міста або його ідеалізації. Тому аналітичний етап навчання вимагає знаходження методологічного та змістовного балансу в теорії міста, що у свою чергу допоможе зрозуміти амбівалентність міського життя, важливість усвідомлення учнями власного місця у місті, вибору моделей соціальної адаптації до мегаполісу.

Суть ментальних мап. Група SI. Отже, сенсорна атака мегаполісу, оптична неохопленість міських меж уніфікують городянина, ускладнюють осягнення «душі» і «тіла» міста. Тому багато мешканців, прагнучи зберегти самоідентифікацію і набути міську ідентичність, ранжують простір згідно індивідуальним переживанням, закріплюючи їх за просторовими кластерами, складають ментальні мапи міста. Чи не першими наявністю ментальних мап проартикулювали американські урбаністи. Квартали богеми вони називали містами башт, квартали заможніх мешканців – світом мебльованих кімнат, а також виділяли «темні зони» – улюблені місця шизофреніків та гангстерів. Майкл Девіс у роботі «Екологія страху» зазначав факт «нульової толерантності» у місцях облаштування андеркласу, де процвітають злочинність, наркоманія і проституція, збільшується кількість охоронців та в'язниць, а рівень демократичних настроїв неухильно знижується (Davis, 1998). Описуються «мертві зони» міста та взагалі – перспектива «смерті міст». Це знайшло відображення в американській (голівудській) культурі, зокрема у стилі кінематографічного «нуар», де мегаполіси виступають або депресивним фоном подій, або головними об'єктами есхатологічних сюжетів.

Історичний досвід творення ментальних мап через міський дрейф було докладно представлено французькими ситуаціоністами Гі Дебором та Іваном Щегловим. Місто розглядалося як живий організм і водночас як простір нових культурних ситуацій. Звідси – поняття ситуаціонізму (SI). Предметом аналізу здебільшого ставало буття людини міста, її душевні, духовні, тілесні переживання. Ідейним рефреном ситуаціоністів був заклик перебудови міста таким чином, аби подолати відчуження

городянина від мегаполісу. Лідери руху Гі Дебор та Іван Щеглов мали на увазі перш за все перебудову Парижу, проте деякі їхні думки можна експлікувати у сьогодення, що, зазначимо, починає поширюватися через творення у Європі та в Америці інноваційних ситуаціоністських та психогеографічних студій. За думкою ситуаціоністів, капіталістична дійсність мегаполісу породжує «суспільство спектаклю», що розгортається навколо споживання і творить штучне життя, наповнене різноманітними підробками. Індивід і капітал природно несумісні у часі і просторі та відчужені від виробництва, і тому мешканці стають «недолюдьми», загублюють сенс життя. До цього додаються потворність промзон великого міста, екологічні проблеми, складнощі із трафіком та культурне здичавіння (Дебор, 2011). У якості альтернативи бачилося творення автономних локацій міста для блага, творчості та задоволення. Наприклад, пропонувалося створити «квартал художників», «квартал поетів», навіть — «квартал пияцтва» або «квартал суму». Згідно з ментальними картами треба було, за думкою авторів проєктів, побудувати місто, максимально відповідне базовим емоціям людей. Не дивлячись на утопічність багатьох пропозицій, здобрих «паперовою архітектурою» Івана Щеглова (Shtcheglov, 1982), ідея рекреацій креативного простору гостро актуальна для внутрішньої перебудови сучасного мегаполісу. Не менш доречним є і протест проти монотонних «кам'яних джунглів» міських окраїн, які стають розсадником злочинності. Ситуаціоністський проєкт в його раціональному вимірі — це програма активізації індивідуальної креативності городян, їхньої безпосередньої участі у житті міста.

Практика ментального картування. Лінійний підхід до творення ментальних мап шляхом багаточасового і послідовного міського дрейфу в наш час вочевидь замінюється мозаїчним постмодерністським, на кшталт ризоми. Цьому сприяють супутникові зйомки, навігатори, Інтернет-ресурси. Міські пересування змінюються також з причини дефіциту вільного часу та тотальної зануреності городян у цифрові технології. Прості пізнавальні прогулянки містом стають рідкістю, переважає прагматичний підхід до внутрішніх міграцій, а наявність мобільного телефону й електронної книжки зводить нанівець споглядання міста за умови самотнього міського пересування. Проте творче ставлення до міського простору зберігається у гостей мегаполісу, зокрема, у приїжджих студентів. Новачок міста зазвичай прагне роздивитися, упізнати місто з усіма його приладами, вжитися у новий простір не тільки територіально, а й екзистенціально. Задля цього необхідно досягнути *цілісного* образ міста, тому окремі враження досить доречно збираються у мапу. При цьому ментальне картування у молодіжному соціумі відрізняється, на наш погляд, низкою особливостей.

Тусовка. Комунікативні кластери. Вхідження людини у новий соціум природно відбувається через комунікацію. Знайти спільну мову з сусідами по помешканню, навчанню, дозвіллю — означає вжитися у нову територію, затвердити власну самість у певних координатах простору і часу. Цьому зокрема слугують міські тусовки. Цікаво, що походження слова «тусовка» чітко не встановлено, хоча його етимологію пов'язують із сленгом в'язнів, де «тусити» означає збиратися на злочинні збори, або — зі схожим словом «тасовка» у картковій грі. Так чи інакше, навіть за етимологічними натяками процес не передбачає глибокого змісту. Це — напівконвенційне об'єднання у чомусь схожих городян в якомусь задалегідь визначеному місці міста. Частіше за все кажуть про світські тусовки, де учасники збираються заради демонстрації одне одному гламурного стилю життя, підтвердження статусу та елітних знайомств. Тусовки — невід'ємна риса життя мегаполісу, яка знаменує поширеність «глем-капіталізму» (Іванов, 2008), що пропагандує цінності маскультури під егідою культу споживання.

Проте у молодіжному середовищі подібні зібрання хоч і залишаються розважливими, здебільшого надають певну комунікативну перепустку у мікросоціум і не обов'язково несуть імітаційний зміст. Іноді це — чи не єдиний засіб самопрезентації та знайомства у новому місті, варіант набуття приятелів, друзів, загальних інтересів та форм дозвілля. Відповідно, місця активної комунікації перш за все стають позначками ментальної мапи мегаполісу. На рис. 1 відображені: «Район шалених друзів і нескінчених пригод», «Дискогороди», «Студляндія» — локації активного спілкування і соціальної взаємодії.

Екзистенціальні асоціації. Екзистенціальна природа міського життя виражається в асоціативному закріпленні пам'яті про гострі переживання за конкретними місцями подій. Особливо оптимістично дивиться на мегаполіс приїжджа молодь, яка романтизує свої враження у процесі осягнення міста. Це пов'язано із наснагою першопрохідця, відсутністю нудьги та буденності на початковому етапі міської адаптації. Але й душевно та духовно розвинута людина, яка давно мешкає у місті, також плекає асоціативний зв'язок подій життя та об'єктів міста, що живлять міську ідентичність: «моя школа», «отчий дім», «альма матір», «місце першого побачення», «улюблений парк» тощо. Є приємні місця й такі, що ігноруються з причин болісних асоціацій або з рахувань небезпеки.

Деякі локації великих міст настільки своєрідні, що не можуть не викликати сильних вражень у більшості відвідувачів. Міста-музеї на кшталт Парижу або Риму збуджують спомини про засвоєні історичні, літературні, художні, кінематографічні образи та переживання. Особливий вплив чинять стилістика, архітектура, колористика, масштаб будівель,

ландшафти, хмарочоси, мости і річки у просторі міста, концентруючи увагу, закарбовуючись у пам'яті. Асоціативне картування міста значно підсилюється й розвиненою в наш час манією селфі – невпинним бажанням зафіксувати на фото-відео-носіях своє перебування у місті для подальших показів і збору вражень. Місто виступає як яскравий фон для компанії або як атрибут моди, статусу за умови престижності об'єктів. Отже, панорама людських екзистенціалів, переживань, афектів різного роду картується у мапі міста, отримуючи показові назви. На рис. 1 вони наступні: «Пристрасть таємних кварталів», «Простір свободи», «Площа натхнення», «Острів незрозумілого спокою». Відповідними маркерами на ментальній мапі відображаються також історичні асоціації: «Площа Гідності», «Душа налитої сонцем бруківки».

Солярний принцип. Широко відомо, що одним з провідних елементів міфопоетичної структури простору є символ кола, який несе у різних культурах східні архетипові ідеї: коловорот природи, циклічність часу, сферичний рух Сонця тощо. Здавня люди вбачали у колі знак надійної охорони, огорожі власної території. Особливо яскраво це представлено у культурі слов'ян: культ Сонця історично пронизує етнографію, міфологію, відображається у практиці побудови прадавніх поселень. Коло ви-

Рис. 1

ступає як оберіг і як космогонічний принцип побудови «земної тверді» та «хлябі небесної» (Солярные знаки, 2015). Округлі вали старовинних придніпровських городищ окреслюють сферичну автономію поселення. Якщо ж відволіктися від суто урбаністичного насичення символу кола, можна знайти різнобічне його тлумачення майже в усіх культурах світу як знаку нескінченності і водночас досконалої завершеності, як зв'язку множини і єдності, символу абсолютного просвітлення, взаємопроникнення двох начал буття інь-ян і навіть як символу самого Божества. Себто, солярний принцип глибинно, архетипово притаманний людській культурі та індивідуальному осмисленню світу у сакральних геометричних моделях.

Цей факт парадоксально підтверджується більшістю студентських ментальних мап (проаналізовано біля 50 робіт). Стає очевидним, що осягнення цілісного образу мегаполісу тяжіє саме до сферичної форми навіть всупереч географічним мапам місцевості. Це можна спостерігати як у роботах учасників освітнього процесу, знайомих з міфологічними символами, так і в малюнках зовсім не досвідчених у цій сфері учнів.

Інколи автори мап пов'язують символ кола з відчуттям міського темпоритму, необхідністю швидкісного руху містом і траєкторією повернення додому. У такому разі коло символізує ідею «вічного» повернення. Тоді свідомо чи підсвідомо використовують додаткові солярні символи невинного руху, наприклад – трискеліон (рис. 2). На ментальній

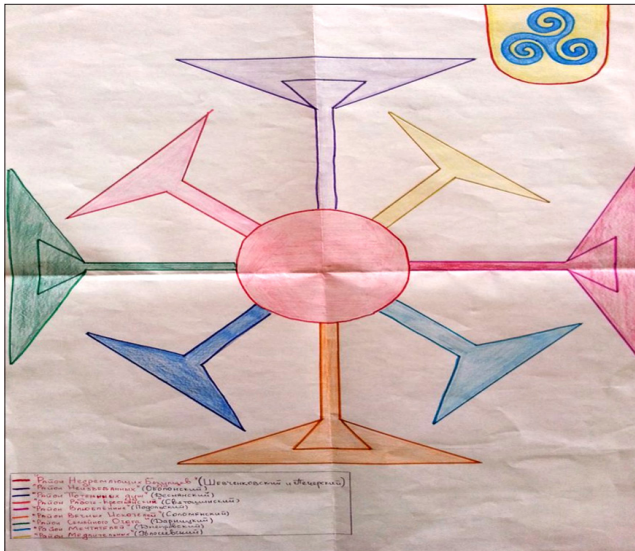

Рис. 2

мапі видно, що сприйняття міста в цілому підкорено солярному принципу: райони мегаполісу розташовуються у подібності до сонячних променів, а ядро «сонця» символізує головну площу столиці, її центр.

Genius loci. Будь-які путівники містами, туристичні буклети, історико-географічні дослідження наповнені споминами про непересічних особистостей, які жили, працювали, творили у зазначених містах. Площі і сквери міст зазвичай прикрашено пам'ятниками славетним містянам – діячам мистецтва, геніям, героям, святым. Інколи місце історичного перебування видатної персони настільки овіяно легендами, знаковими побудовами, атрибутами великих, що кажуть про *Genius loci* (або *spirit of place* у англійців) – генія місця, який начебто вже став духом – покровителем «свого» місця у місті, творцем його атмосфери. Цей підхід яскраво представлений в однойменній книзі письменника і мандрівника Пітера Вайля, який розглядає історії міст світу через історії життя видатних письменників, поетів, художників, акторів: Лос-Анджелос показується «крізь» долю Чарлі Чапліна, Лондон – через життєві перипетії Конан Дойла, Париж – через долю Дюма, Стамбул – через Байрона, Токіо – через Кобо Абе тощо (Вайль, 2008).

Київ також має власну скарбницю **Genius loci**, проте вона парадоксально мало популяризована і ще не стала загальноміським надбанням. Біля 300 опитаних студентів Києва не змогли назвати ніяких видатних персон, відображених у культурному просторі столиці, окрім Т.Г.Шевченка, Г. С. Сковороди та М. Булгакова. Відповідно – в ментальних мапах міста цей аспект цілком проігноровано. Одна з причин, на наш погляд, полягає в тому, що трансформації простору українських міст часто мають на меті підвищення матеріального комфорту в обхід персоніфікації міської історії, хоча саме *Genius loci* здатний оживляти «душу» міста, олюднювати його простір, розвивати міську ідентичність мешканців.

Висновки. Урбаністика в освітньому процесі в наш час популяризується та втілюється у низці міждисциплінарних пізнавальних програм і практикумів. Дана сфера містить великий творчий потенціал для молоді, оскільки тісно пов'язана з досвідом повсякденності, надає методологічний інструментарій для осмислення цього досвіду у просторі міста, а також сприяє реальному пізнанню й образному осягненню мегаполісу, його викликів, культурної своєрідності та історії.

Закономірним етапом входження у навчальну сферу урбаністики є аналіз праць класиків теорії міста, дякуючи яким студенти мають змогу оцінити відповідність урбаністичних ідей власному спогляданню міста та виробити збалансований погляд на місто, відповідний реаліям життя.

Одним з ефективних засобів дослідження міста і водночас соціокультурної адаптації до нього слугують ментальні мапи міста. Аналізуючи створені студентами ментальні мапи, можна резюмувати, що основою сучасного міського картування стає переважно суб'єктивний комунікативний досвід, який сприяє соціалізації, а також — досвід екзистенціальних асоціацій та солярний принцип. Очевидним парадоксом ментальних мап є майже повна відсутність закріплення в них посилань на видатних персон. Це надає підстави для вдосконалення подальших гуманітарних програм з метою формування історичної пам'яті, національної, державної, міської ідентичності. Ментальна мапа в ідеалі сприяє всебічному особистісному розвитку людини: вивчається «тіло» міста, його матеріальні об'єкти, а культурно-історичне надбання мегаполісу дає змогу відчутти міський «дух»; закріплення власних переживань за окремими міськими фрагментами утворюють для городянина особливу міську «душевність». Зрештою, олюднюючи місто, людина починає сприймати його як антропоморфну особистість і щоб увійти у «діалог» з містом, розгортає власний тілесно-духовний й душевний потенціал. Такого роду метафізична взаємодія породжує любов до міста, відчуття єдності з його долею у більш широкому контексті «проекту себе» (Сартр) — власного життєвого шляху.

З нашої точки зору, емпіричний підхід до ментальних мап може вивести їх й у сферу загальноміських задач, доповнити моніторинг проблем мегаполісу, використовуватися не тільки в освітньому процесі, а й у розробці міського (ре) брендингу. Підкреслимо, що такий фактор, як поширення модусу *Genius loci* в осягненні міського, зокрема, київського простору потребує впорядкування, інформаційного нарощування та переконливого відображення у візуальній культурі.

Література:

1. Вайль П. (2007). Гений места / П. Вайль. — М. : Колибри, 2007. — 488 с.
2. Вебер М. (1990). Город. Избранные произведения / М. Вебер ; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденко. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с.
3. Вирт Л. (2005). Урбанизм как образ жизни / Л. Вирт // Избранные работы по социологии. — М. : ИНИОН РАН, 2005. — С. 93–118.
4. Дебор Э. (2002). Общество спектакля / Э. Дебор. — М. : Опустошитель, 2011. — 178 с.
5. Зиммель Г. (2002). Большие города и духовная жизнь / Г. Зиммель // Логос. — 2002. — № 3–4. — С. 95–117.
6. Иванов Д. В. (2008). Глэм-капитализм / Д. В. Иванов. — СПб. : Петербургское востоковедение, 2008. — 176 с.
7. Лефевр А. (2002). Идеи для концепции нового урбанизма / А. Лефевр // Социологическое обозрение. — 2002. — Т. 2. — № 3. — С. 2–7.

8. Лефевр А. (2002). Производство пространства / А. Лефевр // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2. – № 3. – С. 27–29.
9. Парк Р. (2002). Город как социальная лаборатория / Р. Парк // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2. – № 3. – С. 3–12.
10. Препотенська М. (2014). Homo Urbanus: феномен людини мегаполісу : монографія / М. П. Препотенська. – Дніпропетровськ : Вид. Середняк Т.К., 2014. – 420 с.
11. Сассен С. (2005). Глобальные города: постиндустриальные производственные площадки / С. Сассен // Прогнозис. – 2005. – № 4.
12. Солярные знаки восточных славян (2015). http://www.nordicrunes.ru/solyarnie_znaki_slavyan.htm
13. Флорида Р. (2005). Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – М. : Классика-XXI, 2005. – 432 с.
14. Хэмилтон М. (2008). Интегральный город: эволюционные интеллекты (2008). <http://fictionbook.ru/static/trials/09/23/71/09237195.a4.pdf>
15. Burgess E. W. (1925). The Growth of the City: An Introduction to a Research Project / E. W. Burgess. – Chicago : University of Chicago Press, 1925.
16. Chtcheglov I. (1982). Formulary for a New Urbanism / I. Chtcheglov // Situationist International: anthology, 1982. – P. 2.
17. Davis M. (1998). Ekology of Fear. Los Angeles and the Imagination of Disaster / M. Davis. – NY: Metropolitan Books, 1998.
18. Hall P. (1996). The World Cities / P. Hall. – L. : Heinemann, 1996.
19. Landry C. (2000). The Creative City. A Toolkit for Urban Innovation / C. Landry. – L., 2000. – P. 85.
20. Lefebvr H. (1991) The Production of Spase / H. Lefebvr // Trans D. Nicholson – Smith. – Oxford : Blacrwell, 1991.
21. Mumford L. (1994). The Cultur of Cities / L. Mumford. – New York, 1938. – P. 176. – Press, 1994.
22. Sassen S (2006). Cities in a World Economy / S. Sassen. – Pine Forge Press, 2006, updated 3rd ed. (1st ed. 1994).
23. Soja E. (1999). Thirdspace: Expanding the Scope of the Geographical Imagination / E. Soja // Human Geography today / D. Massey, J. Allen, Sarre. – Cambridge : Polity, 1999. – Pp. 260–278.

Марина Препотенская. Урбанистика в образовательном процессе. Ментальные карты города

В современной системе образования появляется все больше междисциплинарных учебных предметов, сочетающих в себе теорию и практику. Одной из плодотворных сфер в этом смысле является урбанистика, в процессе освоения которой студенты имеют возможность анализировать ретроспективный срез теории города, а также – непосредственно изучать современный мегаполис, в котором они живут. В качестве аналитического этапа обучения важно научить использовать компаративистский метод для сопоставления двух крайностей в трудах классиков урбанистики: идеализацию города и его демонизацию. В результате учащиеся вырабатывают сбалансированный взгляд на городские проблемы и

способны к их объективному мониторингу. Эффективным способом изучения и одновременно освоения городского пространства является составление ментальных карт. Молодежное картирование города презентует ряд особенностей: внимание к коммуникативным кластерам (тусовкам), к экзистенциальным ассоциациям, использование солярных символов и при этом – игнорирование персонифицированных локаций. Полученные данные помогают осознать специфику современного вживания людей в городское пространство, представляют перспективный материал для городского (ре) брендинга.

Ключевые слова: урбаністика, мегаполіс, ментальна карта, ситуаціонізм, солярний принцип, *Genius loci*.

Maryna Prepotenska. Urbanity in the educational process. The mental maps of the city

There are a lot of interdisciplinary subjects which combined theory and practice in the modern system of education. Urban studies are clearly one of the fruitful areas from this perspective as it helps students to analyze the retrospective aspects of the theory of the city as well as to study a modern metropolis in which they live.

In order to ensure the analytical phase of learning, it is important to teach students how to employ the comparative method for comparing two extremes in the words of urban studies classics: the idealization of the city or its demonization. As a result, students develop a balanced view on urban problems and are able to monitor them.

An effective way to simultaneously study and mastering urban space is drawing mental maps. Youth mapping of the city presents a number of features: an attention to the communicative clusters (get--together), existential associations, the usage of solar principles, ignoring personalized locations. The findings help to understand the specifics of how modern people are embedded in urban space and represent a promising material for urban branding and rebranding.

Keywords: urban studies, metropolis, mental map, situationism, the solar principle, *Genius loci*.

Марина Препотенська – доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії НТУУ «КПІ».

E-mail: p.mari@list.ru

Maryna Prepotenska – Doctor of Sc., Associate Professor Department of Philosophy of the National Technical University of Ukraine “KPI”.

E-mail: p.mari@list.ru